

HENRIETTA TODOROVA, Ovčarovo. *Praistoričeska seliščna mogila*, Sofia, 1976, 35 p. text, 90 pagini ilustrații (multe în culori) + un rezumat în limbile franceză, germană și rusă.

Așezarea de la Ovčarovo este situată în apropiere de orașul Tîrgoviște din NE Bulgariei, într-o zonă bogată în așezări neoneolitice de tip *tell*, pe care autoarea le numește în limba bulgară așezări-movile și de aceea în l. franceză s-a tradus — evident necorespunzător — prin *tumulus*. În schimb în traducerea germană, datorată probabil chiar autoarei, se folosește corect termenul *tell*.

Săpăturile din această așezare — cercetată în întregime, ceea ce trebuie recunoscut că reprezintă o realizare importantă — au identificat 13 niveluri („orizonturi”) de locuire, numerotate de jos în sus. Primele patru (I—IV) aparțin eneoliticului vechi, așa-zisei culturii Polianica; nivelurile V—VII, eneoliticului mijlociu — sfârșitul culturii Polianica (în paranteză se precizează „faza Spanov”); nivelurile VIII—X (incendiate), eneoliticului târziu — prima fază a culturii Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI și, în sfârșit, nivelurile XI—XIII (dintre care XII a fost și el distrus prin incendiu) fazel a doua a aceleiași culturii. Toate aceste niveluri sînt datate în a doua jumătate a mileniului V î.e.n., potrivit datelor C 14 calibrate (datele C 14 menționate în textul bulgar sînt 3850 ± 60 pentru nivelul V și 3470 ± 60 pentru nivelul XII).

Prima așezare a fost construită pe o mică peninsulă de pe malul unui riu, la 2 km de satul Ovčarovo, începîndu-se prin ridicarea unei palisade rectangulară de lemn de 24×21 m, cu cîte o poartă la N și la S. S-au construit apoi șase locuințe, pe două șiruri paralele, cu platformă de lemne. Deși se spune că din pricina creșterii populației s-a ajuns la o „construire intensivă a terenului așezării”, în rezumate nu se dau indicații precise în această privință, dar din planurile așezărilor din nivelurile II și IV rezultă că este vorba de extinderea suprafeței construite și de sporirea numărului locuințelor, construite tot în șiruri paralele; dreptunghiulare și orientate N—S, locuințele sînt destul de mari, unele prezentînd urme de platforme și avînd cîte două sau mai multe încăperi și aproape în fiecare descoperîndu-se resturile unei vetre (sau a unui cuptor). Din planul „substructurii” se vede că în afară de incinta-palisadă rectangulară, la început au mai fost construite și alte palisade în zona de sud și de sud-est, men-

ținute în parte și în nivelul II, în timp ce în nivelul IV palisadele au dispărut complet.

Ocupația principală a locuitorilor a fost în chip firesc cultivarea plantelor, descoperîndu-se un fel de „pluguri primitive” (fără a se da alte detalii și fără a fi ilustrate), săpăligi, seceri de lemn „cu dinți de ceramică” (nici acestea nu sînt ilustrate) și semințe de grîu (două varietăți) și de orz. În ceea ce privește creșterea animalelor, bovinele ocupă primul loc, urmate de porcine și ovi-caprine. Se vîna în special cerbul, mistrețul, bourul, ursul, iepurele etc.

În cursul descrierii materialelor arheologice, numai pentru ceramică și uneori pentru plastică se indică deosebiriile dintre diferitele straturi. Cele mai frecvente unelte sînt topoarele de piatră șlefuită și cuțitele, răzuitoarele și străpungătoarele de silex. În schimb săgețile de silex sînt rare. Nu se amintește însă de topoarele de silex — și dealtfel nici nu sînt ilustrate —, ceea ce înseamnă că nu s-au găsit, deși ele sînt așa de specifice și de numeroase în așezările culturii Gumelnița. Alte unelte și arme erau de os și de corn, alături de care se menționează obiectele de podoabă și statuetele. Arama e foarte rară, în special obiecte de podoabă, dar fără a se face precizări stratigrafice și fără să fie ilustrate.

Într-una dintre locuințe (fără altă precizare) s-au găsit resturile unui război de țesut, iar în așezare în general multe greutateți de lut ars pentru războiul de țesut, ceea ce ar arăta — după autoare — că s-ar putea vorbi de „o diviziune secundară a muncii” — ipoteză care ar putea fi luată în discuție dacă greutatețile ar fi fost găsite toate în aceeași locuință.

În ceea ce privește ceramica, faptul că în unele locuri („locaux” în rezumatul francez și „Fundstelle” în cel german) incendiate s-au găsit fragmente ceramice în mare cantitate pe o suprafață de 100 m^2 o determină pe autoare să creadă că aceasta ar fi dovada unor ateliere ceramice; dar este totuși imposibil ca în preajma locuințelor sau chiar în locuințe să se fi aflat asemenea cuptoare (din planuri rezultă dealtfel că toată suprafața așezărilor respective era ocupată de locuințe), deoarece se știe că în cuptoarele pentru ceramica gumelnițeană decorată în grafit era

nevoie de o temperatură de peste 1 000°C. Curioasă pare afirmația că în hambarul („grenier”) locuinței centrale (din nou nu se indică nivelul) s-au descoperit peste 100 de vase sparte prin prăbușirea locuinței incendiate, afirmație care ar putea fi acceptată dacă am admite că una dintre încăperile fără vatră ale unei locuințe cu două sau mai multe camere ar fi avut rolul de magazie.

Deși se vorbește despre cele două categorii ceramice — fină și comună —, abia la sfârșitul rezumatului și în legendele figurilor se dau indicații stratigrafice în acest domeniu. Se spune că 5% (sau aproape) din ceramica comună (de provizii) este decorată în același fel cu aceea a fazei Boian-Vidra (textul francez e de altfel mai puțin clar decât cel german), ceea ce ar însemna că este vorba de un element comun celor două culturi (respectiv Polianca și Boian) „și nu de prezența culturii Boian (faza Vidra) la sud de Dunăre”. Toți specialiștii știu însă că în tell-urile din NE Bulgariei faza Vidra este reprezentată prin straturi masive de cultură, așa încât afirmația autoarei nu ni se pare întemeiată. Așa-zisa cultură Polianca este mai degrabă un aspect al fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, multe dintre străchini amintind și de stratul Gumelnița A₁. Și de altfel se știe că buzele ușor-crestate — întâlnite pe multe vase din nivelul IV de la Ovčarovo — sînt caracteristice pentru cultura Boian. Însuși faptul că autoarea definește nivelurile V—VII ca aparținînd „sfârșitului culturii Polianca (faza Spanțov)” vine în sprijinul afirmației noastre.

În ceea ce privește plastica, se amintește de „idolii” în picioare cu suprafața neornamentată din eneoliticul recent și de cei goi în interior și cu steatopigie pronunțată, ca și de cei de os, cărora li se adaugă două statuete de lut, așezate, una feminină și alta masculină. În eneoliticul vechi și mijlociu figurinele sînt mai rare, fiind caracteristice cele plate. Se vorbește și despre statuete de femei gravide, dar din rezumat nu rezultă din ce etapă datează. Dintre statuetele de animale — care, în toate cazurile sînt modelate din lut — cea mai interesantă descoperire o constituie șase piese aflate împreună într-una dintre locuințele arse ale ultimului nivel, toate reprezentînd bovine.

O descoperire asupra căreia autoarea se oprește mai mult este aceea pe care o numește „scena de cult din nivelul IX”, compusă din 26 piese miniaturale de lut ars: trei statuete feminine, trei măsuțe, trei văscioare cu capace, nouă scăunele, trei tobe, două străchioare și trei alte obiecte dreptunghiulare și plate, avînd colțurile inferioare modelate oarecum ca niște tălpi pentru a putea sta pe muchie, iar una dintre ele cu un fel de colțuri la partea

superioară. Aceste trei piese sînt pictate cu diferite motive geometrice: cercuri concenrice, unghiuri concenrice, spirale, grupe de linii paralele verticale sau horizontale etc. și sînt considerate ca reprezentînd „sanctuare” (dar forma lor nu amintește în nici un fel de vreo construcție), iar elementele decorului ar fi simboluri care o fac pe autoarea să încline spre convingerea că „în eneolitic (și chiar în neolitic) cultul principal era al soarelui, al lunii și al elementelor”, iar „gestul de adorație, atît de caracteristic pentru idolii de lut ai epocii, este adresat divinităților acestui panteon”, ceea ce „ar rezolva problema interpretării idolilor din SE Europei, care mi pot fi divinități, ci reprezintă pe intermediarii între om și forțele superioare, cărora idolii trebuie să le adreseze rugăciuni și să le transmită dorințele oamenilor”.

În fapt nu există motive valabile care să ne facă să credem că într-adevăr cele trei obiecte amintite reprezintă sanctuare și nici că întreaga scenă ar reprezenta „o copie în miniatură a unui templu foarte îndepărtat de... Ovčarovo, care nu-și putuse permite luxul să întrețină un templu și care era consacrat cultului soarelui”. Modelul de lut ars de la Căscioarele arată foarte bine în ce fel își făceau membrii comunităților gumelnițene modelele de sanctuare — și desigur că un asemenea model nu implică neapărat că originalul va fi fost la cine știe ce distanță. Cît privește cultul soarelui, al lunii și al „elementelor”, este vorba, să ni se ierte că o spunem, numai de imaginație și nu de fapte. De altfel tot așa de ciudată ni se pare și interpretarea statuetelor umane din acest mic complex de cult; dacă se știe că unii cercetători consideră statuetele drept reprezentînd pe adoranți și nu divinități, pînă acum nimeni nu le-a atribuit rolul de „idoli intermediari” — mai ales că, după cîte știm, idolii erau ci înșiși reprezentările unor divinități. Așa precum am mai spus și cu alt prilej, pentru a se renunța la vechea interpretare a statuetei drept reprezentări ale divinității, aceasta trebuie înlocuită cu una plauzibilă și nu cu interpretări fanteziste, care nu se sprijină decât pe afirmații.

Între modelele de locuințe de lut ars, obișnuite fazei Spanțov și culturii Gumelnița, merită să fie semnalată și descoperirea unui model mai deosebit în nivelul IX, reprezentînd interiorul unei locuințe fără acoperiș, cu pereții scunzi și o deschidere pentru ușă, susținută pe patru picioare, model care amintește foarte bine cunoscutele modele de locuințe de la Popudnia, în Ucraina de Vest, datînd din faza Cucuteni B și care de multe ori au fost interpretate ca reprezentări de locuințe pe piloni, interpretare pe care am combătut-o mai demult. Modelul de la Ovčarovo — unde înfășe

n-au existat locuințe pe piloni! — este o confirmare în plus că asemenea modele nu redau exact locuințele, ci erau destinate să dea o imagine a interiorului lor, căci și acest model și cele de la Popudnia au în interior un mic cuptor.

În încheiere se vorbește despre legăturile culturale directe ale populației de la Ovcărovo, reprezentate prin importuri, cu cultura Sava, cu Valea Mariței și cu cultura Cucuteni (transcrisă în limba franceză... Koukoudeni!), afirmații documentate numai în textul bulgar, din care înțelegem că se vorbește despre legăturile dintre aria culturii Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI și aceea a culturii Cucuteni-Tripolie din Moldova și dintre cultura Polianica și fazele Boian-Vidra și Boian-Spanțov din Muntenia.

În apropierea așezării s-au descoperit resturile foarte răvășite a două necropole de înhumate de tip Hocker, cu corpurile pe stînga și cu capul spre est, avînd un inventar modest de ceramică slab arsă.

Cu toate cele câteva obiecții făcute în rîndurile de mai sus, trebuie subliniat favorabil

faptul că, la scurt timp după încheierea săpăturilor de la Ovcărovo, Henrietta Todorova a publicat o dare de seamă relativ amplă (textul bulgar avînd peste 30 de pagini) asupra săpăturilor din această așezare și asupra rezultatelor obținute, foarte bogat ilustrată. Avînd în vedere că e vorba de o săpătură exhaustivă, ar fi fost totuși de dorit ca rezumatul în limbi străine să fie mai detaliat. În ceea ce privește ilustrația, menționăm că planșele în culori sînt admirabil reproduse, iar figurile alb-negru mulțumitoare. Este regretabil totuși că ilustrarea materialelor nu s-a făcut în succesiunea firească a nivelurilor stratigrafiei și de aceea o imagine mai precisă a materialelor fiecărui nivel se obține cu oarecare greutate*.

Vladimir Dumitrescu

* Regretăm că în recenzia noastră din SCIVA, 30, 1979, 4, p. 637, s-au strecurat trei greșeli: în col. 1, r. 4, este scris 1978 în loc de 1972; în col. 1, r. 16, Cerniș în loc de Cernth și în col. 2, r. 11, nu sînt în loc de stnt.

Quaderni di Storia, 1 (gennaio — giugno 1975). Bari, Edizioni Dedalo, 162 p. în 16°, poligrafiate.

Recenzentul se scuză pentru zăbava cu care semnaleză apariția acestor „Caiete de Istorie” (despre a căror publicare în continuare mărturisește a nu avea știință), editate de Luciano Canfora cu un grup de colaboratori recrutați din Italia, Franța și Germania. Ceea ce deosebește noua publicație de alte periodice închinată studiului antichității e, înainte de toate, intenția de a oferi cititorului o istorie totală. În spiritul definiției lui Voltaire din *Enciclopedia* („*Si vous n'avez pas autre chose à nous dire, sinon qu'un Barbare a succédé à un autre Barbare sur les bords de l'Oxus et de l'Azare, en quoi êtes-vous utile au public?*”), în al doilea rînd, o adeviune cel puțin principială la metoda materialismului istoric, pe care unii dintre colaboratorii *Caietelor* se străduiesc s-o aplice în chip deliberat și de care alții sînt cel puțin influențați.

În sumarul primului număr, deopotrivă variat și interesant, sînt de relevant, pe lingă nota directorului revistei Luciano Canfora, *Marx e Engels sulle classi romane*, și studiul lui Paul Pédech, *Le paysage chez les historiens d'Alexandre*, alte contribuții nu mai puțin originale, precum: Innocenzo Cervelli, *Droy-sen dopo il 1848 e il concerto di Cesarismo*; Jacques Dumont, *Les dauphins d'Apollon*; Oddone Longo, *La polis, le mura, le navi* (Tucidide, VII, 77, 7); Bertrand Hemmerding, *L'esclavagisme antique vu par le thermidorien Volney*; Domenica Paola Orsi, *L'anno stagionale: Tucidide e Senofonte*.

Studiul lui Cervelli, cel mai lung și mai amănunțit din toate, depășește sensibil sfera de preocupări a revistei noastre. Acel al lui Dumont strînge laolaltă informații utile cu privire la locul delfinului în mitologia greacă și la legăturile lui cu Apollon, în unele cetăți (începînd cu Miletul) adorat ca *Delphinios*. Contribuția lui Oddone Longo, elenistul de la Padova, e o pătrunzătoare exegeză a unei fraze din Tucidide, VII, 77, 7, pusă în gura lui Nicias după eșecul expediției siracuzane. Descrierea situației care a prilejuit-o se împletește cu analiza conceptuală a celor trei factori care, în judecata istoricului, reprezintă chează de dănuire a Ateiei: corpul civic (armata), incinta zidurilor lungi și flota. Nota semnată B. Hemmerding e o simplă reproducere a paginii din Volney, într-un curs la École Normale Supérieure, în care cunoscutul orientalist sublinia viguros caracterul sclavagist al civilizațiilor greacă și romană, raportîndu-se în treacă la fragmentul din Ctesicles pe temelul căruia s-a pretins multă vreme că în zilele lui Demetrios din Faleron atenienii stăpîneau 400 000 de sclavi. „Cet admirabile réalisme historique nous change agréablement de l'hypercritique du XX-e siècle”, notează B.H., care respinge astfel de plano încercările din zilele noastre de a reduce la proporții acceptabile cifrele ocazional oferite de texte cu privire la numărul sclavilor în Atena, la sfîrșitul secolului al IV-lea. O asemenea atitudine se dis-